

<https://www.indyturk.com/node/420981türkiyeden-sesler/pandemi-özgürlük-ve-liberalizmin-tıkanıklığı>

Salgınla Beraber Gelen Aktüel ve Entelektüel Tartışmalar

Covid-19 Salgını, salt bedensel dünyamızı sarsmakla kalmadı, eğitimi uzaktan kılmasından tutun küresel ekonominin tedarik zincirine, seyahat serbestisinin daralmasından insanın sosyalleş(eme)mesi meselesine kadar neredeyse gündelik hayatımızın birçok yönlerini de etkiledi. Bu etkilenmenin düşünce akımlarından tutun kamu düzen(ler)i modellerine, psikoloji dünyasından siyaset teorilerine oradan da özgürlük tasavvuruna değin fikriyat dünyasına yansımaları da kaçınılmazdı. Bu kaçınılmazlık, Batı dünyasında olduğu gibi İslam dünyasında da bireysel özgürlüğün sınırını, kamusallığın dönüşümünü, kamu düzen(ler)inin nasıl şekilleneceğini, özgürlük mü hak mı ikilemini, bilimin yerini, küreselleşmenin geleceğini, kapitalizm ve (neo)liberalizmin tahribatını, dijital faşizmi, iklim krizini ve insanlığın geleceği gibi büyük anlatıları ve makro problemleri de tartışma sofrasının menüsüne yerleştirdi.

Zaman zaman beyin fırtınası kimi zamanda insanlığın sorunlarına çare olması babında yapılagelen bu tartışma ve eleştirilerin içinden tümünü burada tartışmak hem haddimiz değil hem de yeri değil. Üstelik yerimiz de karakter vuruşuyla sınırlanmış vaziyette. Bu sınırlılıklar içinde, 11 Eylül'de Serbestiyet sitesinde Nobel Ekonomi Ödülü almış, ekonomist Joseph Stiglitz'in bireysel özgürlükler, aşı karşıtlığı, toplumun refahı ve liberallik üzerine yayınlanan çeviri yazısı¹ ile 12 Eylül'de yazar (bence düşünür) Etyen Mahçupyan'ın yine Serbestiyet'te liberalizmin tıkanmasını, aşı karşıtlığını, bireysel özgürlükler ile demokrat zihniyetin kurucu unsurları üzerine kalem aldığı bir tür karşıt yazısı² üzerinden yukardaki mezkur başlıkların bir kısmına değinilmeye çalışılacaktır. Bu iki yazı ve öncesinde değişik mecralarda yayınlanmış bu minval üzere olan konular, her ne kadar kamusal alana taşınmamış olsa da **“dar alanda kısa paslaşmalar”** hüviyetinde kimi elitler arasında salgının başlangıcından beri zaten sürdürülüyordu. Sürdürülen bu paslaşmalar/tartışmalar ekseriyetle liberal düzenin geleceği, bireyin özgürlüğü, yaşam hakkı, toplumun refahı, bireyin çıkarı, ötekinin özgürlüğü, serbest piyasa ekonomisi gibi liberal düşüncenin temel kavram ve argümanları üzerine olanı oldukça

¹ Stiglitz, E. Joseph. (2021), “COVID-19 ve İnsan Özgürlüğü” Serbestiyet, (11 Eylül). <https://serbestiyet.com/haberler/ceviri-joseph-e-stiglitz-yazdi-covid-19-ve-insan-ozgurlugu-69958/>

² Mahçupyan, Etyen. (2021), “Liberalizm nerede tılandı... Aşı karşıtlığı nasıl 'liberal' oldu?” Serbestiyet, (12 Eylül). <https://serbestiyet.com/yazarlar/liberalizm-nerede-tikandi-asi-karsitligi-nasil-liberal-oldu-70063/>

fazlaydı. Tabii salgının etkisiyle; **“neoliberal düzen çöktü”**, **“kapitalizmin sonu geldi”** hatta **“Tarihin Sonunun Sonu”** gibi tespitten çok temennileri içeren savlar ve onun dolayımında önerilen dayanışma ağları/pratikleri (kimi zaman sosyalizm diyememenin başka bir adıdır) de bu beyin fırtınasından nasibini almıyor değildi.

Bu yazıda, önce Stiglitz’in ileri sürdüğü argümanları sonra Mahçupyan’ın Stiglitz’in önermeleri ve tespitleri üzerine inşa ettiği demokrat zihniyetin kurucu unsurları ile ilgili önermelerini ele alıp, tüm bunları düşünsel kökeni aydınlanma ile zuhur etmiş, siyasi terminolojiye ise 19. Yüzyıldan itibaren girmiş olan liberalizmin neresine değip neresine değmediğine dair bir tablo çıkarılmaya çalışılacak. Ardından Mahçupyan’ın yazı başlığında yer alan liberalizmin tıkanıp tıkanmadığına, tıkanıp ise nerede tıkanıp kısmına dair birkaç kelam edilecek.

Liberal İki Argüman: Bireyin Çıkarı ve Rasyonel İnsan

Kimilerince Neo-Keynesyenci kimi uzmanların ifadesiyle **“ilerici kapitalizm”**^{e3} yakın duran, bir dönem Dünya Bankasında Başkan Yardımcılığı ve başekonomist, Clinton ve Obama döneminin ekonomi danışmanı olan Stiglitz mezkûr yazısında; aşı karşıtları için **“nasıl oluyor da bu kadar çok insan kendi çıkarları, bilim ve tarihten alınması gereken dersler karşısında bu kadar mantık dışı bir tavır sergileyebiliyor?”** diye sorarak tepkisini belki de kızgınlığını belli etmekle kalmayıp **“insanın çıkarı”** ifadesiyle liberal düşüncenin temel argümanlarından biri olan **“bireyin çıkarı”** kavramını paradoksa düşme pahasına kullanmaktan çekinmez. Bilindiği üzere liberal düşüncede **“bireyin çıkarı”** ya da **“bireyin faydası”** liberal düşüncenin teorisyenlerinden David Hume ve Stuart Mill’den Jeremy Bentham’a kadar savunulan temel bir argümandır. Aşılmanmayı savunan birey, bunu hem kendi çıkarı ya da faydası hem de toplumun çıkarı ya da faydası için düşünebileceği gibi, aşı karşıtı bir bireyde bunu kendi çıkarı/faydası için olduğunu pekâlâ savunabilmekte hatta savunmaktadır da. Üstelik aşı karşıtlarının sadece bireyi değil, toplumu ve devleti harekete geçirmek için sunduğu argümanlar da işin cabası. Stiglitz burada, aşılmanmayı savunanları kendi çıkarları için hareket etmekte görüyor da aşı karşıtlarını nasıl olurda liberal düşüncenin temel argümanına paradoksal düşme pahasına bireyin çıkarı dışında hatta mantık dışı olarak görmeyi yeğlemekte? Son kertede aşı karşıtı da aşı yanlısının da kendi çıkarını önceleyen bir yaklaşım içinde olmadığını ileri sürmek mümkün değil? Ya da her iki kesimin bireysel çıkarı son tahlilde liberal düşüncenin temel parametresi olan ister beğenelim ister beğenmeyelim insanın çıkarı kavramı karşısında saygıyla karşılanmasını icab eder. Nitekim Mahçupyan haklı olarak Stiglitz’i **“otoriterliğin kucağına düşmekle”** itham etmektedir.

³ Stiglitz, E. Joseph. (2019). “Yegâne seçeneğimiz “ilerici kapitalizm”Medyascope, (27 Nisan).
<https://medyascope.tv/2019/04/27/joseph-e-stiglitz-yegane-secenegimiz-ilerici-kapitalizm/>

Stiglitz ayrıca liberal düşüncenin insan tasavvuruna ilişkin sunduğu üç önerme olan “*homo economicus*” “*rasyonel insan*” “ *faydacı insan*” dan ikincisi olan “*rasyonel insan*” olmamakla da itham ederek, bence bilim ve düşünceden çok duygularıyla hareket ettiğini faş etmiş oluyor. Neden mi? Aşı karşıtlarının özgürlüğünü mantık dışı, aşılınmayı savunanları ise mantıklı hareket etmekle nitelendirmek, liberal felsefenin temel iki argümanı olan düşünce(nin) özgürlüğünü ve de ifade özgürlüğünü bırakınız saygı dur(y)mayı ötekine pozitif ayrımcılık yapmak gibi bir duruma düşürecek çifte standartçı bir tutumu doğurmaktadır. Ki burada Stiglitz tabiki aşı yanlılarını pozitif ayrımcılığa maruz tutmakta. Bu durumda aşı karşıtlarına düşünce(yi açıklama) özgürlüğü yakıştırılmaz ya da payesi verilemez, aşı yanlılarının ki ise pekâlâ düşünce(yi açıklama) özgürlüğü kategorisine sokmuş oluyor ki, paradoks dediğimiz ya da pozitif ayrımcılık dememizden kastımız da budur. Hem *bireyin çıkarı* hem *rasyonel insan* gibi liberal teorinin iki temel argümanına ilişkin yaptığımız eleştiri, Stiglitz farkında olsun veya olmasın ya da kızgınlıkla hareket etmiş olsun veya olmasın dumura uğrattığının acaba farkında mıdır? Hülasa, liberal düşüncenin teorisyenlerinden David Hume ve Stuart Mill’inde hararetle savunduğu *bireyin çıkarı* ile Descartes, Lock ve Friedman’ın benimsediği *rasyonel insan* (ki literatürde Adam Smith gibi anti-rasyonalist düşünürler olduğunu da belirtelim yeri gelmişken) kavramsallaştırmasına yönelik Stiglitz’in bilimden çok reaksiyoner/kızgınlık (*nasıl oluyor da bu kadar çok insan şeklinde kullandığı ifade*) görüntüsü veren bu iki kavramla düştüğü paradoksa değindikten sonra, aşı karşıtlarını ABD’deki eğitimsizliğe ve bireysel özgürlüğün yanlış yorumlanmasına dayandırdığı (Stiglitz’in) diğer savlarına geçilebilir.

Liberal Paradoks: Bireysel Özgürlüklerin Yanlış Yorumlanması Argümanı

Stiglitz “*Aşı karşıtlarının nasıl oluyor da bu kadar çoklar? Mantık dışı, tarih ve bilim dışı bu kararı alabiliyorlar?*” diye sorduğu soruyu, iki nedene bağladığını yazıdan çıkarıyoruz. Birincisi Amerikan toplumunun zannedildiği kadar eğitim düzeyinin yüksek olmamasına ikincisi de bireysel özgürlüklerin yanlış yorumlanmasına.

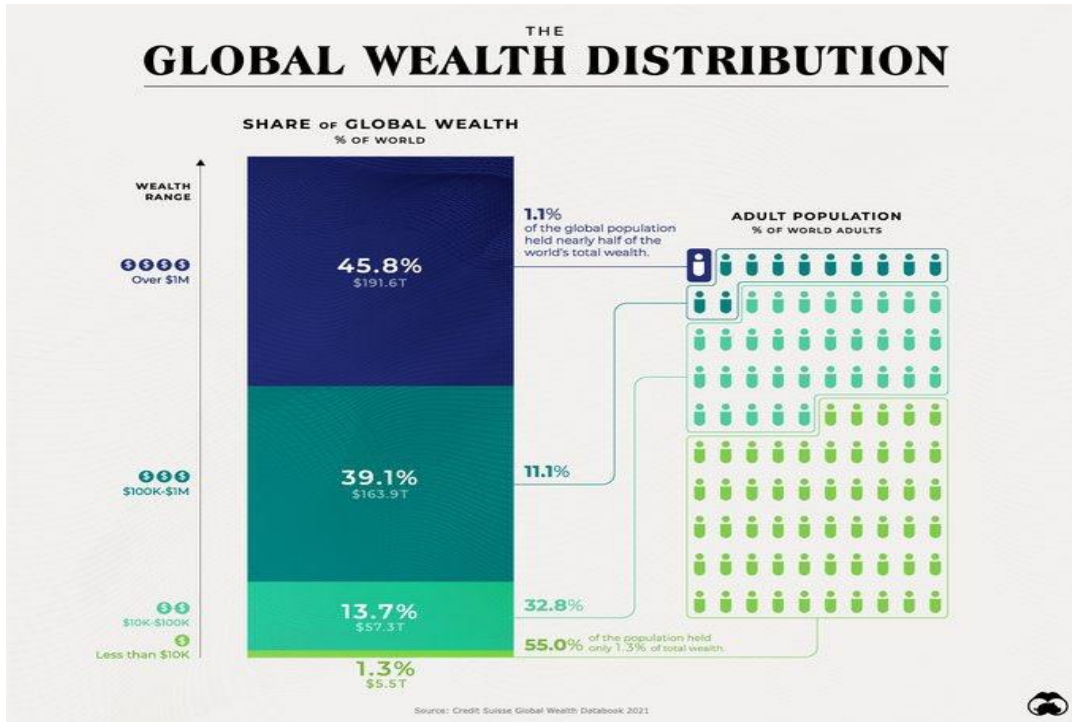
Amerikan toplumunun eğitim düzeyinin yetersizliği argümanına karşı yazıyı istatistiki verilerle boğarak çürütüp, okuru rakamların dehlizlerinde kaybetmek yerine Mahçupyan’ın getirdiği eleştiriden dem vurmak yeterli olabilir. Mahçupyan “*bizdeki Kemalistlerin yüzeyselliği*” demekle yetinmeyip haklı olarak: “*buradan liberallikten geriye bir şey kalır mı?*” sorusunu sormaktan da geri durmamaktadır. Dolayısıyla Kemalistler üzerinden Stiglitz’in “*otoriter*” yönüne göndermede bulunmaktan imtina etmediği rahatlıkla söylenebilir. Mahçupyan yazısının bir başka yerinde “*Liberaller kendilerini otoriterlikle savaşıma adanmış kişiler olarak görmeye yatkındır*” çıkışıyla da taşı gedğine koyduğu söylenebilir. İşin eğitim kısmına dair

yazıda şu hususunda altını çizmektedir Stiglitz. Aşı karşıtlarının olduğu eyaletlere bakıldığında fen bilimleri eğitimi ve evrim teorisinin müfredatta yeterince yer almadığına ya da politize ettiklerine dair dayandırdığı gerekçesi var ki, burada modernizmin ve aydınlanmanın ideolojik işlevini faş etmiş olduğunu görmekteyiz. Evrim düşüncesi ve fen bilimleri sıradan bir müfredat konusu değil, arzu edilen düzene uygun bireylerin yetişmesi için ideolojik bir aygıt hatta endokrinasyon çabalarının bir gereği. Aksi takdirde bu eğitim yuvalarında bilim dışı ve mantık dışı bireysel özgürlük savunucuları çıkabilir. Bizdeki evrim teorisi tartışmaları ne denli bilimsellikten uzak bilakis ideolojik karaktere sahipse bu durum, ABD ya da bir başka batı ülkesinde de aynı minval üzere seyrediyor. Çünkü evrim teorisini aydınlanma ve onun öncüleri ideolojik saiklerle özellikle de Tanrı ve dinin tarih sahnesine sütre gerisine durması bağlamında işlediler. Stiglitz'in, eğitim müfredatında, evrim teorisi kısmının yeterince işlenmediğine yönelik kaygısı da bundan olsa gerek.

Stiglitz'in ikinci argümanı olan, bireysel özgürlüklerin yanlış yorumlandığına dair yaklaşımına geçelim. Yanlış yorumlamaya yol açıyorlar dediği şey;

a-maske takmamayı b-sosyal mesafeye uymamayı c-aşı olmamayı, aşı karşıtları bireysel özgürlüklerine müdahale olarak görüyor olmaya getirdiği itiraz. Peki bu itiraz nedir? a, b ve c maddelerindeki davranışlar bir başkasının Covid-19'a yakalanıp hastalanmasına ya da ölmesine yol açıyorsa, bu yaşam hakkının ihlalidir deyip kimse bu yaşam hakkının ihlalini, bireysel özgürlüğe bağlayamaz yaklaşımını ileri sürmesi. Eğer bunu bireysel özgürlüğüne bağlıyorsa-ki aşı karşıtlarının kahr ekseriyeti bağlıyor- bu bireysel özgürlüğün yanlış yorumlanmasına kapı açar ki, bu kabul edilemez demektir Stiglitz. Burada liberal düşüncenin öncüsü sayılan John Locke'un "**hayat, hürriyet, mülkiyet**" temel üçlemesi üzerinden meseleyi analiz etmeye çalışalım. Stiglitz, yaşam hakkı(maske takmamak, aşı olmamaktan dolayı bir başkası ölüyorsa) özgürlükten (aşı olmayanların bireysel özgürlüğü kastediliyor) daha önemlidir, daha efdaldır ya da daha baskındır pozisyonunu aldığını rahatlıkla çıkarabiliriz. Bu pozisyonu, diğer insan hakları ihlalleri bağlamında da aynı tutarlılıkta sürdürüyor mu bilemiyorum, yalnız hem yazısının girişinde hem de yazının son cümlelerinde "**küresel ekonominin düzluğe çıkması için herkes aşılmalıdır**" ya da "**dünya ekonomisinin zarar görmemesi için salgın kontrol altına alınmalıdır**" tespitinde bulunuyorsa, buradaki pozisyonunun özgürlükten yana olmadığını hatta ekonomist kimliğinin bu pozisyonda belirleyici olduğuna bağlamamız, "**önyargıyla hareket ediyorsun**" ithamını peşinen berhava etmektedir. Zira Nobel almış olmaklığı barış ve edebiyat alanında değil ekonomi alanından, hakeza Dünya Bankasındaki pozisyonunun da başekonomistliğinden olması bizi bu çıkarsamaya icbar ediyor. Bu durumda Locke'un üç önermesinden biri olan "**hürriyet**" hakkı "**hayat**" hakkına feda edilebilir mi? Ya da tersinden

alacak olursak, “*hayat*” hakkı “*hürriyet*” hakkına feda edilebilir mi sorusu kadar doğal ve meşru bir soru karşımıza çıkıveriyor. Bence Stiglitz, burada “*hayat*” hakkını tercih etmiş olsa da örtük olarak Locke’un “*mülkiyet*” hakkını Stiglitz’in mimlediğini düşünüyoruz. Bunu da yazısının son cümlesi olan dünya ekonomisinin zarardan kurtulamayacağı ve aynı yazının başında küresel ekonominin normale dönmesi için Covid-19 salgınına kontrole alınması gerektiği cümlelerine bağlamaktayız. Görüldüğü gibi afaki bir bağlama veya kurgusal ya da önyargısal bir önermede bulunmuyoruz tamamen maddi bulgulara bağlı olarak hareket etmeye çalışıyoruz. Yazının ideolojik bir iklimde akması için şunları demekte mümkündür ama şimdilik bunu tercih etmedik: “*Şu neoliberaler çok acımasız, baksana ekonomiyi ayakta tutmak için özgürlükleri buduyorlar. Şu kapitalistler ya da serbest piyasa ekonomisi yanlıları var ya, ekonomi için herşeyi feda etmezler, yeter ki sömürü düzenleri sürgit devam etsin.*” Özetle küresel servetin aşağıdaki tablosu bozulmasın diye İtalyan filozof Agamben’in önermesiyle özgürlükler “*istisnai hale*” düşebilir.

Batıdaki ister liberal teorisyenler olan Adam Smith, David Hume, Herbert Spencer, Stuart Mill veya Karl Popper olsun ister bizdeki Atilla Yayla, Mustafa Erdoğan, Taha Akyol... olsun hepsinin ortak bir şekilde politik ve birincil bir değer olarak bireysellik, özgürlük veya bireysel özgürlük kavramlarını düşünce evrenlerinin köşe taşı olarak aldıklarını görüyoruz ama Stiglitz ve batıdaki kimi “*ilerlemeci kapitalistler*” ya da liberal sekülerler için bireysel özgürlük hem “*homo economicus*” hem de “*world economicus*” için en hafif ifadeyle ikincil pozisyona düşmektedir, yada dünya ekonomisine kurban edilmektedir.

Toplumsal Sözleşmenin Temeli Özgürlük mü İlişki mi?

Stiglitz'in bu yaklaşımı, liberal düşüncenin temel mottoları olan **“rızaaya dayalı yönetim”** ve **“toplumsal refah”**ın tesisinin temeli olan (birey) özgürlüğü önceleyen bir değer olmaktan çıkarmaktadır. Şöyle ki, bireysel özgürlük, bireyin kendi tercihiyle ve kendi iradesiyle ya da hiçbir devlet, din, kurum veya dışsal bir öznenin kendine müdahale etmeden özgürce hareket etmesini ve kendi rızasıyla bir yönetime katılımını ifade eder. Aşı olmayan, maske takmayan, sosyal mesafeye uymayan eğer kendi özgür iradesiyle, kendi tercihiyle bu kararı vermişse ve bu bireylerin toplamı toplumun kahr ekseriyetini oluşturuyorsa, yani toplum denilen birimi oluşturuyorsa, burada rızaya dayalı bir yönetimden neden bahsedilmesin ki? Velez ki böylesi bir yönetim, bizim hiç de hoşlanmadığımız bir tercihte bulunmuş olsa dahi... Mahçupyan ise burada Stiglitz'den şu şekilde ayrı(ş)lmaktadır: Toplumsal sözleşmenin temeli özgürlükten çok, birlikte olmanın getirdiği ucu açık ilişki kavramında gizlidir. Mahçupyan'a göre, toplumsal sözleşmenin ya da **rızaaya dayalı yönetimin** temeli özgürlük değil, hak değil, yaşam değil, temel değil, birlikte olmanın içindeki ucu açık ilişki kavramındadır. Görüldüğü gibi en azından liberal yönünü bildiğimiz Mahçupyan burada özgürlük gibi olmazsa olmaz bir politik değer yerine **“ilişki”** kavramını önermekte ve bunu da demokratiğin kurucu unsuru olarak gördüğünü beyan etmektedir. Bu yönüyle liberal demokrat bir pozisyonda durduğunu mimlemekte, Stiglitz'in liberal sol veya ilerlemeci liberal pozisyonundan ayrıştığı da görülmektedir.

Bireyin Özgürlüğü, Başkasının Özgürlüğünün Başladığı Yerde Bitmesi “Entelektüel Cehalet” Göstergesi mi?

Mahçupyan'ın Stiglitz'in bireysel özgürlüğün yanlış yorumlaması tespitine getirdiği eleştirilerden biri liberalliğin mottosu olan **“bir kişinin özgürlüğü, başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter”** sözünü **“entelektüel cehalet”** olarak nitelendirmesidir. Stiglitz, aşı olmama ya da maske takmama eğer bir başkasının özgürlüğünü kısıtlıyorsa hatta yaşam hakkını elinden alıyorsa(yani virüsten dolayı ölüyorsa) aşı olmayanın veya maske takmayanın özgürlüğü biter demektir. Mahçupyan, bu sözün dayandığı özgürlük paradigmasının, oldukça tartışmalı ve sıkıntılı bir özgürlük anlayışı olduğunu belirtir ki, küreselleşme ve demografik değişim döneminde bu mottonun neredeyse hiçbir anlamının kalmadığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşımına gerekçe olarak da bu sözün ilkin çıktığı dönemde batı toplumunun aynı kültür içinde olmasına, oysaki küreselleşmeyle birlikte **“çokkültürleşme”** gerçeğinin yaşandığına ve aynı kültürden ziyade farklı kültürlerin hayatın içinde akıp gidiyor olmasından dolayı Stiglitz'in sarıldığı bu mottonun işlevsiz kaldığına hatta **“entelektüel cehalet”** göstergesi olduğuna parmak basar. Mahçupyan'ın liberallerin mottosunu küreselleşme üzerinden neshetmesi ilk

bakışta ironi gibi görünse de şu tartışmayı ortadan kaldırmaz sanırım. Küreselleşme kültürleri, toplumları hatta bireyi homojenleştiriyor mu yoksa heterojenleştiriyor mu? Küreselleşme dalgası yerel ve otantik kültürlerin kendilerini korunaklı kılmak için etraflarını çitlerle öreerek az hasarla atlatmayı mı yoksa tek tip kültür, tek tip insan ve tek tip ya da benzer davranışların sergilendiği hatta birbirine oldukça benzeşen şehirler mi ihdas ediyor? Dünya şehirlerinin, toplumların, bireylerin; AVM, trafik, tüketim mekanları, moda, ev mobilyaları, kullanılan teknolojik araçlar, akıllı telefonlar vb açıdan tektipleştiği savı mı geçerli yoksa küreselleşmenin kaçınılmazlığına rağmen etnik, dini ve kültürel kimliklerin farklılaştığı, kendilerini koruyup yaşatmaya çalıştıkları bir çokkültürlülük savı mı geçerli? Bizce bu tartışma inişli çıkışlı bir şekilde seyir izliyor hatta her iki tablo da içiçe yaşanıyor bile denilebilir. Çünkü dünyada hem etnik, dini ve kültürel çatışma ve savaşlar farklı coğrafyalarda yaşanmakta hem de küreselleşmenin en etkili bir şekilde hissedildiği ABD-Avrupa gibi kimi bölgelerde bu olgu kendini hissedilir derecede görünür kılmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme ve demografik değişim üzerinden mottonun anlamsızlaşmasını mimlemekten çok, toplumsal hayatın akışı için asgari müşterekler dediğimiz noktalarda buluşulursa neden birinin özgürlüğünün başladığı yer, ötekinin özgürlüğünün bittiği yer olmasın ki? Kişi, ötekinin özgürlüğünü kasıtlı ve taammüden ezmedikçe, ihlal etmedikçe ve birbirleriyle asgari müşterekler noktasında yaşama sanatını kurabildikçe, birbirlerinin özgürlüklerinin sınırını hem etik olarak kabullenme hem de işlevsel olarak rasyonelleştirme neden mümkün olmasın ki? Yeter ki kişi özgürlüğünü mutlaklaştırmasın ya da kutsallaştırmasın. Örneğin Osmanlı Batıda neşet edip doğuya esen milliyetçilik/ulusçuluk akımına kadar uzunca bir dönem çokkültürlülük hatta çokhukukluluk paradigması içinde Yahudi, Hristiyan, Müslüman, Ezidi, Süryani, Ermeni, Rum... öznelerini barış içinde birlikte yaşatmadı mı? Tüm bu etnik ve dini toplulukları, çokkültürlülük içinde yaşatırken de birinin özgürlüğünü kimi zaman ötekinin özgürlüğünün başladığı kâh fiili ve hukuki kâh zoraki ve örfi yerde zaman zaman da sonlandırmadı mı?

Mahçupyan'ın küreselleşme ve demografik değişimin batıyı "**çokkültürleşme**" evresine taşımasının "**geri dönüşü yok**" tespiti de hem sorunlu hem de tartışmalı görülebilir. Sorunlu çünkü sosyal bilimlerin doğasına ya da dini terminolojiyle söyleyecek olursak "**sünnetullah**" kavramına aykırı ya da en azından sorunludur. Tartışmalıdır, çünkü bizleri determinist bir alana hapsetmekte, buradan da bir nevi çıkamayacağımızı mimlemekte olmasıdır. "**Geri dönüşü yok**" tespiti, insanlık bu evreyle mütemadiyen yaşayacak ya da tarihin sonuna geldik, bundan daha ötesi yok, tarih ve sosyal hayat burada duracak demektir. Görüldüğü gibi bu durum; bir çağı, bir olguyu ya da bir evreyi mutlaklaştırma tehlikesine kapı aralar ki hem liberal düşüncenin farklılıkları paradigmasına hem de insanın rasyonalitesine uygun olmasa gerek.

Bireysel özgürlükler, bireysellik kavramları üzerinden Mahçupyan'ın Stiglitz'in yaklaşımına getirdiği şu eleştiri haklı ve yerindedir. Liberal düşüncenin politik ve sosyolojik değerlerinden biri olan **“birey”** kavramını ahlakın, özgürlüğün ve kamusalın kutsalı hale getirildiğinde diyor Mahçupyan, liberallerin kendilerini otoriter düşüncenin kucağında bulmaları kaçınılmazdır. Liberal damarının olduğunu bildiğimiz Mahçupyan'ın bu içerden kritisizmi hem ethos hem de logos açısından kayda değerdir. Batıdaki kimi liberaller bu kritisizmi yapsalar da bizim topraklardaki liberallerin bu konuda iyi bir sınav verdiği pek söylenemez. Kimileri bunu liberalliğin kibrine veyahut şımarıklığına ya da burjuvazinin burnundan kıl aldırmasına, toplumla bağının zayıf damarından dolayı afra-tafrasına bağlaması da yabana atılmaması gerektiğini ayrıca not edelim. Birey konusundaki bu yaklaşımı, belki de Türkiye'deki kimi liberal kimlikli simaların eleştirisine ya da hışmına uğrayacak olmasına rağmen Mahçupyan, eleştirdiği bu kutsallığın yerine, insan topluluklarının inşasında bireyin yerine **“ilişki”** kavramını önerdiğini yazısında okumaktayız. Türkiye'de acaba kaç liberal, birey gibi temel bir politik değeri değil de ilişkiyi öne çıkarmaktadır? sorusuna verilen cevap size acı bir gerçeği göstermeye yetecektir sanırım. Yani çok az. Yazının girişinde bence düşünür demeyi yeğlememizin nedenlerinden biri de Mahçupyan'ın siyaset teorisine, siyaset felsefesine ya da devlet teorisine yönelik getirdiği bu paradigmatik değişim önerileridir. Kendisinin sıklıkla dile getirdiği **“zihniyet”** ya da **“zihniyet değişimi”** önermeleri gibi... Belki batıda bunun muadilleri vardır, ama bu topraklarda bu tip ezber bozan sesler ya duyulmak istenmiyor ya da kavramsal üretimleri ve önermeleri az olduğu için sesleri pek çıkmıyor. Bu paradigmatik veya ezber bozan yaklaşımına dair iki örnek verip bu durumu somutlaştırmak isteriz. Birincisi, altını çizip hatta not alarak okuduğum ve çevremde iki kişiyle de yüz yüze tartışma imkânını yakaladığım Perspektifonline sitesindeki röportajında⁴ getirdiği yakın siyasi tarihe, MHP aklına ve devlet gerilimine ilişkin özgün bakışı, diğeri de Akil İnsanlar Heyeti döneminde aynı masada buluşma imkânının olduğu bir ortamda dinleyicilere söz verirken farklı söylemlere ilişkin (d)rikkat kesilmesi ve diyalogu bu farklı söylem hattı üzerinden kurarak, meramını muhataplarına anlatmasına dair bizatihi yaşadığım tanıklığım. Mahçupyan'ın bu yaklaşımlarından Stiglitz'in mezkûr makalesindeki diğer açmazlarına dönüp, liberalizmin tıkanıklığına dair değiniyle yazıyı nihayete erdirelim.

⁴ Mahçupyan, Etyen. (2020), “Devletle Toplumun Demokrasi Geriliminde Yine Devlet Kazandı” Perspektifonline, (3 Ağustos). <https://www.perspektif.online/devletle-toplumun-demokrasi-geriliminde-yine-devlet-kazandi/>

Toplumsal Düzen, Müdahaleci Devlet ve World Economicus'a Dair Açmazlar

Stiglitz, toplumsal düzenin sağlanması, toplumun refahının tesisi için hükümetlerin dünyadaki her insana aşma zorunluluğunu getirmeyi önerse de bunun zorluğunu da dillendirmiyor değil. Bu zorluğa rağmen, bireyin özgürlük alanının ihlali pahasına da olsa, aşılmanın zorunluluğuna inandığını, dünya ekonomisinin zarar etmemesi ve kendisini toparlaması için şart koşuyor olması. Şimdi bu önermelerinin açmazlarına, yazısında da geçen ve liberal düşüncenin temel değerleri olan;

- 1- Toplumsal düzen
- 2- Toplumun refahı
- 3- Devletlerin müdahalesi (kitleleri aşmak için öneriyor)
- 4- Bireyin özgürlük alanının ihlali
- 5- Homo economicus yerine adeta world economicus'a

ihdimam kesilmesi üzerinden değerlendirmeye çalışalım.

Toplumsal düzen kavramına ilişkin liberal teoride özetleyerek söylemek gerekirse, “*doğal toplumsal düzen*” savunusuna sahip olan Adam Smith, David Hume, Spencer, Hayek gibi anti-rasyonalist liberaller ya da libertarien evrimciler sözkonusu. Bir de John Locke, Descartes, Milton Friedman gibi kurucu rasyonalistler veya literatürde Kartezyenizm savunucuları olan liberallerin de varlığı sözkonusu. Birinci kategoridekiler, ekonomi piyasası nasıl hiçbir dışsal ve içsel müdahaleye maruz kalmadan, kendi kendine düzenini doğal bir şekilde oluşturuyorsa başka bir ifadeyle toplumsal düzende dışsal bir güç veya özne olmadan kendiliğinden ve doğal bir şekilde kendi yatağını bulur yaklaşımına sahip olmalarıdır. Stiglitz ise mezkûr makalesinde “*toplumda, düzenin sağlanması belli başlı kısıtlamaları da beraberinde getirir*” şeklinde kurduğu cümleyle baştan ilk gruptaki liberallerden ayrıştığını zaten ele veriyor. İkinci gruptaki liberallerin rasyonaliteye dayalı bir sosyal düzen kurma fikrine ise yine Stiglitz, Tevrat'taki On Emirde yer alan “*öldürmeyeceksin*” emri üzerinden “*aşı olacaksın*” emrini önererek adeta bireyin tercihi, bireyin özgürlüğü ya da *bireyin çıkarı* gibi liberal düşüncenin mottolarının üzerini çizerek kolektivizm üzerinden ya da devlet dolayımından gerçekleştirmesini önermesiyle ortaya çıkmış olan açmazdır. Stiglitz'in açmazları dediğimiz şey, ekonomide kendiliğinden düzeni savunanların bireylerin özgürlük alanlarıyla ilgili kısımda devletin müdahalesini ya da liberal düşünceyle doku uyuşmazlığı olan kolektivizm üzerinden argümanını kurması en hafif ifadeyle açmaz en ağır ifadeyle yaman çelişkisini göstermekte hatta bir tık ileri giderek, İngiliz liberalizminin pragmatik felsefeyi putlaştırması gibi bir pozisyona düştüğü bile pekâlâ söylenebilir.

Stiglitz'in, aşırı zorunlu tutan önermesi, bireyin özgürlük alanını ihlal ediyor demesine rağmen,

1. Toplumsal fayda ve ekonomik faydayı baz alarak meşrulaştırması,

2. Bu ihlali önemsiz görmesi birden fazla açmazını faş etmiş olmuyor mu? İhlal edilecek olan bireysel özgürlük, toplumsal fayda ve ekonomik faydaya kurban edilmekte burada. Liberal teoride hem tüketici hem de üreticinin ekonomik faydayı gözeterek rasyonel hareket etmesini ya da ekonomik faydayı maksimize edecek mantıklı kararlar alınmasını öneren sav, liberal teorinin bir başka mottosu olan bireyin özgürlük alanına tercih ediliyor. Aslında hem açmaz var hem de yaman çelişki sözkonusu burada. Bireyin özgürlüğünün ihlal edilmemesi gibi temel bir liberal değer, sırf ekonomik fayda gibi bir başka liberal değer temini için ihlale maruz kalması sadece açmazla açıklanamaz. Liberal bir değer, bir başka liberal değer için yok edilmesi demektir ki, bunu devlet gibi liberal düşüncede asla paternalist eğilime cevaz vermeyen bir aktörle yapılmasını önermesi işin açmazdan öte yaman çelişkisini ve kaosunu da göstermiyor mu? Toplumsal fayda, kamu yararı, kamunun iyiliği gibi kolektivizm çağrıştıran ve liberal teoride bireyi ıskalayan bu önermeler ise, ne 17. Yüzyıl ve 18.yüzyıl liberallerinin hoş karşılayacağı bir bakış açıdır ne de 21.yüzyıl liberallerinin. Çünkü aydınlanma sonrası liberal öncüler olan John Lock, Adam Smith, Herbert Spencer, David Hume, Milton Friedman ve Hayek **“kamu yararı”** **“ortak iyilik”** kavramları yerine İngiliz muhafazakâr liberallerinden siyasetçi Margaret Thatcher'in **“toplum yok, erkek var, kadın var ve aile var sadece”** çıkışında olduğu gibi kamu yararı, bireyin önüne konulamaz yaklaşımı sözkonusudur. Tabi bunu tüm liberaller için genellemek haksızlık olur. Özetle, paternalist devleti çağrıştıran herkesi aşılama zorunluluğu önermesi ve bu önermenin getireceği bir başka liberal değer olan ekonomik faydayı umması, bireyin aşırı olmama, maske takmama vs tercihlerine ket vuramaz, bireyin özgür iradesi üzerinde heyula gibi dolaşamaz. Hele hele devletin aşırı zorunluluğu yani devletin müdahalesi hiç mi hiç liberal felsefede kabul edilemez. Liberal devlet demek, sınırlı ve sorumlu devlet demektir ya da müdahaleci olmayan bir devlet demektir. Stiglitz, dünya ekonomisini kurtarayım derken, devlet müdahaleciliğine düşme açmazlığı her nedense ekonomi çarklarının işleyişinde ya da finansal piyasaların işlerliğinde pek konuşur(a)mamakta. Finansal piyasaların nefes alması ve küresel ticaret çarklarının dönmesi için **“gizli el”** neo-keynesyenci yaklaşım ya da kimi uzmanların ifadesiyle **“ilerici kapitalizm”** e müdahalecilik önermelerini ya da zorunluluğunu her ne hikmetse duymamaktayız ya da benim eksikliğimden olsa gerek ben böylesi önermelerine rastlamadım, okumadım, duymadım, görmedim. Mahçupyan'ın liberalizm nerede tıkanı? sorusuna Stiglitz ve onun çizgisindekilerin tüm bu açmazları cevap mahiyetinde olur mu takdiri okura bırakıp, küresel ticaret piyasasına dair müdahaleciliği önermediği ilaç şirketlerinin fikri mülkiyet haklarına dair yaklaşımına gelelim. Yukarıda

sıralanan beş liberal önermenin dördüne bir şekilde değinmemize rağmen, beşinci maddedeki kısma da **fikri mülkiyet hakkı** üzerinden değinip yazıyı noktalayalım.

Stiglitz mezkûr yazısında, dünyada her insanı zorunlu aşılamanın maliyeti on milyarlarca doları bulsa bile, dünya ekonomisine vereceği zararın yanında bu sönük kalıyor diyerek hem **homo economicus**'a hem de **world economicus**'a olan bağlılığını ima etmektedir bizce. Zorunlu aşılama fikrindeki otoriterliğe ve çokça giden paraya rağmen **“bu önemli değil ki”** diyerekten de Mahçupyan'ın ifadesiyle kendisini otoriterliğin kucağında gördüğünü söylemek ne haksızlıkla ne de abartıya kaçmakla itham edilemez.

Stiglitz, Covid-19 pandemisi meselesinde dünyanın çoğu ülkesinde görülen asıl sorunun aş karşıtlığı değil, aş kıtlığıdır diyerek özel sektörün aş üretimi hususundaki başarısızlığı tespitinde bulunuyor mezkûr yazıda. Asıl sorun aş kıtlığı ise Stiglitz, milyonlarca insan bu salgının pençesinde kıvrılmakta, hastalanmakta ve ölmekte olduğu halde neden aş karşıtlarına söylediği akıldışı, bilim dışı vasıflarını özel sektöre ya da ilaç şirketlerine söylemekten imtina ediyor? Özel sektörün elinde sermaye olmayışından ya da aşılarda kullanılan araçların yoksunluğundan olmadığını bildiği halde neden şirket çıkarlarını insanın çıkarlarının önüne koyduğuna dair ağır bir eleştiride bulunmuyor ilaç şirketlerine mezkûr makalede? Toplumsal düzenin tesisi için aşılama zorunluluğunu kutsal kitabın On Emrinden yola çıkarak, neden **“aş üreteneceksin”** ey özel sektör noktasına gelemiyor Stiglitz? Neden ilaç şirketlerinin girişim özgürlüğünün başladığı yer, insanın covidten ölmesinin başladığı yerde biter mottosunu dillendirmiyor? Neden ekonomik fayda ve toplumsal faydanın tesisi için bireyin özgürlük ihlalini dile getirdiği halde özel sektörün ya da ilaç şirketlerinin müteşebbis özgürlüklerine müdahale ederek liberal teorisinin mottosu olan bireyin çıkarına, insanın faydasına kıl(dirt)ma çağrısı yapmıyor? Son kertede Nobel alması veya Dünya Bankası görevlerinden dolayı dünyaca tanınıyor olması ya da dünyanın sayılı saygın üniversitelerinden biri olan Columbia üniversitesinde bulunması bu çağrıyı yapması halinde veya bir grup ekonomistler olarak dillendirmeleri halinde sizce de etkili olmaz mı? Daha da ileri gidip kendilerine buradan şu öneriyi de yapalım. ABD'nin etkili gazetelerinden olan New York Times, The Washington Post gibi gazetelere tam sayfa ilan vererek bunu küresel kamuoyunun gündemine oturtabilirler. Taliban'ın kadınlara yönelik baskısı için yüzlerce yazar-çizer-gazeteci-akademisyen-aydın-senatör gazetelere tam sayfa ilan veriyor da dünyayı sarmalayan korona krizi gibi insanlık tarihinin kırılma noktalarından biri olan bu belaya karşı neden aynı duyarlılığı göstermemekteler? Bunu yapmaları halinde, medyayı ve piyasaları yakından takip eden ilaç şirketleri ya da özel sektör bundan haberdar olmayacak mı? Soruları sormayı sürdürülim. Sekiz milyar dünya nüfusuna ya da iki katı olacak şekilde aş üretiminin milyarlarca dolara maliyeti

olsa bile, insanlığın krizden çıkması karşısında bu milyarlarca veya trilyonlarca doların gitmesi insanlık ve gezegenimiz karşısında önemsiz kalır, şeklinde neden bir söylemde bulunmuyor Stiglitz veya bu çizgideki elitler? Getirdiği tek öneri “**ABD, ilaç şirketlerinin milyarlarca dolar kâr elde ettikleri sırada kamuya ait fikri mülkiyet haklarını serbestçe kullanmalarına izin veriyor**” şeklinde ortaya konuşan türden ve de oldukça cılız bir önerme dışında neden liberalizmin kült mottosu olan “**laisser faire**” demiyor? İlaç şirketlerinin **fikri mülkiyet hakkı** erişimine ulaşmadaki zorluklardan dolayı neden yine liberal teorinin mottolarından “**laisser passer**” önerisinde bulunmuyor yazılarında veya konuşmalarında Stiglitz? Makalesinin son cümlesi olan “*dünya ekonomisinin vereceği zarar*”a ihtimam gösterdiği kadar neden insanlığın ve ekolojik dünyamızın göreceği zararın da altını çizmez? Homo economicus, world economicus’un önemine yaptığı dolaylı veya direkt katkı kadar neden şairin dediği gibi “**insan eşref-i mahlûkattı derdi babam**” mısrasında geçen insanın şerefini, onurunu, kutsallığının önemine katkı vermez ya da bunu özel sektör/ilaç şirketleri karşısında yazılarıyla dillendirmez? Tüm bu sorulara uzun uzun cevap verecek yerimiz olmadığından, bu soruları veya bizim aklımıza gelmeyen daha nice başka soruları da başkalarının sorması halinde alacağımız ikna edici cevaplar olmadığını ya da cılız kalacağını söylemek ne kâhinlikle ne de önyargılılıkla geçiştirilemez, önemsiz kılınamaz, perdelenemez. Şair ve müzisyen Leonard Cohen’in dediği gibi: “**Herkes biliyor, zarların hileli olduğunu**” deyip, Mahçupyan’ın liberalizm nerede tıkanı? sorusuna şimdilik için liberalizm tıkanı denilebilir. Lakin nerede tıkanıdığına dair her meşrep ve görüşün farklı farklı tezleri olsa da biz Mahçupyan’ın mezkûr yazısında dile getirdiği şu iki tespiti yazmakla iktifa edelim:

“Liberaller kendilerini otoriterlikle savaşmaya adanmış kişiler olarak görmeye yatkındır”

“Liberaller bir süre daha kendilerini kandırabilirler”